

Változások Magyarország és a kisebbségi magyar közösségek viszonyában

Kisebbség- és nemzetpolitika az uniós Közép-Európában

NÁNDOR BÁRDI – LÁSZLÓ SZARKA

323.1(439)

CHANGES IN THE RELATIONS BETWEEN HUNGARY AND THE HUNGARIAN MINORITIES.

323.15(=511.141)(4-191.2)

MINORITY POLICY IN CENTRAL EUROPE AFTER EU-ENLARGEMENT

Hungary. Minority Politics. National Politics. The Concept of the Nation.

Tanulmányunkban Magyarország és a szomszédos államokban élő kisebbségi magyar közösségek viszonyának alakulásával kívánunk foglalkozni, mégpedig az 1990-es évek közepétől folyó magyarországi nemzet- és támogatáspolitikai vitákhoz kapcsolódva.¹ Mondandónk hátterét a Külügyminisztérium által kezdeményezett új külügyi stratégia nemzettudat-nemzetpolitikai részének kidolgozása adja.²

1. A magyar nemzetfogalom sajátosságai

A 19. század végi, 20. század eleji milliós nagyságrendű amerikai kivándorlás, a trianoni békeszerződés nyomán létrejött új államrend és az ennek következtében kialakult magyar kisebbségek, majd a revíziós külpolitika átmeneti sikerei, a második világháborús vereség és a párizsi békeszerződés, majd pedig az 1956-os forradalom leverését követő menekült- és kivándorló hullámok a mindenkor magyar nemzeti társadalomnak hozzávetőleg egyharmadát más államok polgáraivá tették. Kisebbségi és diaszpórahelyzetek közt olykor igen jelentősek a különbségek, máskor, mint például Ausztria vagy éppen Csehország, Dél-Erdély területén – azaz főként a szórványhelyzetekben – csak filológiai és tipológiai megkülönböztetéseket tehetünk. Fontos fejleménye a 20. századi nagy változások migrációs utórezgéseinek, a kisebbségi magyar „diaszpórák” magyarországi kiépülése: a különböző okok miatt áttelepültek egy része felejteni és integrálódni szeretne, mások életük végéig „kisebbségiek” maradnak, megint mások közvetítők, döntés-előkészítők, döntéshozók lesznek.³

1.1. A korszerű, európai léptékű magyar nemzetfogalom kialakulásában az európai integrációs folyamat az 1989. évi fordulatok nyomán vált meghatározóvá. A szovjet

típusú nemzetállami önkorlátozások helyett a nyitott, a kezdeményező magyar külpolitika magától értetődően talált rá legfőbb feladataira: az euroatlanti együttműködésre, a szomszédság- és a kisebbségpolitika újragondolására. A magyar alkotmány a 6.3. cikkelyben rögzített felelősségklauzulája a Magyar Köztársaság „határain kívül élő magyarok sorsáért” érzett felelősségét és a „kisebbségi magyarok Magyarországgal való kapcsolatának” ápolásához nyújtandó segítség elvét rögzítette.⁴

A Magyar Köztársaság alkotmányos felelőssége mindazonáltal olyan részfelelőség, amelyet az érintett személyekkel, közösségekkel, illetve azok képviselőivel közösen tud érvényesíteni. Ennek alapfeltétele az alkotmányos felelőség gyakorlásához szükséges bel- és külpolitikai feltételek megteremtése, azaz a politikai pártok és más közszereplők egyetértése, illetve az érintett kormányokkal elérendő konszenzus. A Magyar Köztársaság mindenkori kormánya és képviselői a más államok állampolgáraiként élő kisebbségi és diaszpóramagyarok képviselőivel egyetértésben, az adott államokkal való megállapodások alapján gyakorolhatja felelősségét. A külföldön élő magyarok nemzeti sorsáért érzett felelősségét a magyar állam tehát alapvetően bel- és külpolitikai konszenzusra támaszkodva tudja hatékonyan érvényesíteni.⁵

A magyar nemzetpolitika természetesen nem korlátozható a kisebbségi és a diaszpóramagysággal való kapcsolattartásra, a magyar identitás megőrzésének támogatására. Egyrészt a nemzetpolitika az egész magyar nemzeti közösséget szolgálja, ennek megfelelően a magyar állam területén élő magyarok éppúgy alanyai, mint az ország határain kívül élők. Másrészt az identitás megőrzése, fejlesztése csupán az egyik feladata a nemzetpolitikának, emellett a magyar népesség demográfiai, egészségügyi, szociális helyzetének javítása, a magyar nyelv, kultúra, tudományosság, sport alapintézményeinek működtetése szintén a nemzetpolitika feladatai közé tartozik.

1.2. A magyar nemzetfogalom fenti két-, illetve háromdimenziós olvasata Európában, de még az Európai Unióban sem tekinthető teljesen külön esetnek. Etnikai értelemben a szlovén, az olasz, a német, de a francia vagy akár a görög, a szlovák nemzet hasonlóképpen rendelkezik a nemzetállamuk határain kívül kialakult kisebbségi közösségekkel és távoli diaszpóracsoportokkal. Politikai értelemben viszont a felsorolt nemzetek ezt az alaphelyzetet igyekeznek saját nemzetkoncepciójukhoz igazítva kezelni, s általában a diaszpórákötözésekre érvényes eszközrendszert építették ki. Ez azt jelenti, hogy a külföldi nemzettársaik részére elsősorban a saját nemzetállam területén kínálnak különböző kedvezményeket, jogosítványokat, s eleve lemondanak kisebbségeik szülőföldi támogatásáról vagy csak a kulturális területre korlátozott módon kívánnak hozzájárulni a kisebbségek szülőföldi önszerveződéséhez, nemzeti életéhez.⁶

A klasszikus nemzetpolitikai feladatok körét az európai integráció, az EU- és a NATO-dimenzió, a két integrációban való részvétel több szempontból is új feltételrendszerbe helyezte. A magyar nemzetpolitika kérdéseit szükségképpen ebben az új kontextusban érdemes vizsgálni. Az Európai Unió keretei közt és annak szomszédságában, az integrált európai gazdasági, kulturális térben Magyarország a többi uniós nemzettel azonos jogokkal rendelkezik. A Magyarországon kívül, de az Unión belül élő kisebbségi magyarokkal a kapcsolattartás új minősége alakítható ki, amelyet

a teljes akadálymentesség jellemez: lehetővé válik a szabad iskola-, munka- és lakóhelyválasztás, ami az állampolgársági jogok közül immár csupán a politikai (parlamentari) választói jogok köréből zárja ki a magyar állampolgársággal nem rendelkező, uniós kisebbségi és diaszpóramagyarokat.

A határok elválasztó, tiltó, megállító és ellenőrző jellegének megszüntetése, a szomszédos nemzetekkel fenntartott kapcsolatok szükségyszerű újraértelmezését, a kapcsolatok intenzív fejlesztését teszi szükségessé, ami a nemzetpolitika kisebbségi magyarokkal kapcsolatos feladataiban az ésszerű együttműködés korábban nem remélt lehetőségeit nyitja meg. Ezek folyamatos bővítése a kulturális, az oktatási, a mediális, az egyházi, a tudományos, a civil, az önkormányzati stb. szférákban tervezhető, programokba önthető, intézményesíthető feladata lesz a magyar kulturális, oktatási és külpolitikának.

Az unió keretei között és azon kívül élő kisebbségi és diaszpóramagyarokhoz, a külföldi nemzetársakhoz és az állam területére érkező bevándorlókhoz való viszonyt az unió alapértékei, főszabályai szerint szükséges újrafogalmazni, például az állampolgársággal kapcsolatos, a bevándorlási, a menekültügyi stb. kérdésekben a magyar jogrendet minden tekintetben az európai uniós joganyaggal harmonizálni.⁷

A 21. századi magyar nemzetfogalom egyik alapját változatlanul a magyar állam intézményrendszere, az állam területén élő polgárok közössége, az önkormányzati és civil szervezeteinek működése jelenti. A nemzetfogalom másik alapvető kritériumát a magyar nyelv és kultúra közössége jelenti, amelybe a magyarországi kisebbségek a maguk kettős-többses kötődése révén éppúgy beletartoznak, mint a szomszéd országokban és a diaszpórahelyzetben élő magyarok.

A nemzetfogalom alapvető változását tehát elsősorban nem a területi, a kulturális vagy a politikai kompetenciák kiterjesztése jelenti, hanem az integrálódó európai térben kínáló kapcsolattartási, intézményi, gazdasági, munkaerő-piaci stb. lehetőségek, és az azok által kialakuló új tendenciák, új kötődések, újfajta migráns, transznacionális magatartásformák beemelése a nemzeti hálózatok működtetésébe.

1.3. Magyarország 13, törvény által elismert kisebbségi közösségének tagjai túlnyomó többségükben magyar anyanyelvűek, valamilyen kulturális, származási azonoságelem mentén mégis kettős identitású személyeknek számítanak, s ők maguk is egyszerre vallják magukat németnek és magyarnak, cigánynak és magyarnak stb. Hazájuknak pedig Magyarországot tekintik. Ezzel együtt gyakran kerülnek felemás helyzetbe, amikor a többségi magyar megítélés vagy a hivatalos magyar nemzetfogalom szűrőin kihullnak, a nemzeti ünnepek, a nemzeti jelképek rájuk nem vonatkoznak, a nemzeti történelmi önismeretbe nem tatoznak bele stb. Különösen a legnagyobb lélekszámú, rasszjegyei miatt a „látható kisebbség” kategóriájába tartozó, döntő többségében magyar anyanyelvű, magyar nyelven beszélő cigányság számára sérelmes a nemzeti közösségből való „kimaradásuk”. Az ő számukra ezt a „nemzeti sérelmet” nem pótolja a nem létező anyaország gondoskodása. A többi magyarországi kisebbség esetében jórészt már szintén megtörtént és befejeződött a nyelv-, illetve a nyelvdominancia-váltás: különösen a 40-50 évnél fiatalabb nemzedékek esetében a magyar nyelv tölti be az anyanyelv funkcióját, az eredeti, kisebbségi anyanyelvet legtöbbször az iskolában próbálják meg elsajátítani. Ez a sajátos magyarországi kisebbségi kétnyelvűség, kettős identitás mindazonáltal erős szár-

mazási, kulturális, regionális és lokális identitáselemekből táplálkozik, ezért a nemzetiségi identitásban a magyar állami, nyelvi, történelmi, politikai kötődéseket az etnikai elemek gazdagítva kiegészítik.⁸

A magyar külpolitika nem használta ki a magyar önkormányzati modell kínálta kooperációs lehetőségeket, sőt a permanens alulfinanszírozási problémák miatt folyamatos mentegetőzésre, tűzoltásra és közbenjárásra kényszerül a kétoldalú kapcsolatokban, miközben folyamatosan az a vád éri, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer afféle „bezeggyerekként” és hivatkozási alapként valójában a kisebbségi magyarok pozícióinak javítását lett volna hivatott szolgálni.⁹ A kisebbségi önkormányzati rendszer az elmúlt évtizedben jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kisebbségi szervezetek egyre intenzívebb és szervezettebb kapcsolatokat építsenek ki az anyaországi szervezetekkel, intézményekkel, települési önkormányzatokkal. Az anyaországi támogatások fogadása és felhasználása közvetve a kisebbségek által lakott településeken is érezteti jótékony hatását.

1.4. Magyarország a magyar nemzetfogalom keretei közt csak a Magyarország területéről emigráltak esetében tekinthető klasszikus anyaországnak. A szomszéd országokban élő magyar kisebbségek számára Magyarország azt az államot jelenti, ahol a magyar nemzet politikai szuverenitása, a magyar nyelv és kultúra teljessége és egyenrangúsága érvényesül, ahol a kisebbségi helyzetben élő nemzettársak iránti felelősség politikai cselekvéssel párosul.

A kisebbségi magyarok által alkotott térségi, regionális és állami közösségek viszonya Magyarországhoz a hét szomszéd állam esetében szükségképpen sajátos helyi színeket tartalmaz és ezért rendkívül változatos képet mutat. A revíziós magyar törekvések, az osztrák–magyar, a jugoszláv–magyar, a szovjet–magyar vasfüggönyök gyakorlata és emléke, a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény vagy éppen a délszláv háborúk utóhatásai, a román államnacionalizmus pusztítása mellett, a földrajzi távolság, a határátkelők gyakorisága, a szociális különbségek, illetve még sok más tényező alapvetően befolyásolja a magyar–magyar kapcsolatok alakulását.

A magyar külpolitika az 1990 óta eltelt időszakban rendre kezdeményezően lépett fel a kisebbségvédelem nemzetközi kiterjesztésében, a kétoldalú kapcsolatokban, a nemzetközi szervezetek gyakorlatában egyaránt. A kisebbségvédelem, a kisebbségi jogok bővítése nemzetközileg is jegyzett szakterülete lett a magyar diplomáciának, aminek legutolsó részsikerét az európai alkotmányos szerződésben a kisebbségi jogokra való konkrét utalás beiktatása volt.¹⁰

Ugyanakkor a magyar külpolitika nemzetközi megítélésében nem ritkán éppen a kisebbségi kérdésben vállalt szerep miatt hallatszanak kritikai hangok, ami az ellenérdekelt országok részéről persze magától értetődőnek tekinthető, máskor azonban inkább az etnopolitikai problémákkal foglalkozóknak kijáró gyanakvás a forrása a rosszálló véleményeknek, fenntartásoknak.¹¹

Az 1989–1990. évi magyarországi demokratikus fordulat egyik legitím és széleskörű konszenzust élvező politikai célkitűzése a határon túli magyarok ügyének a magyarországi politikai gondolkodásba való visszaemelése volt. Ezt az Antall-kormány hármas prioritásrendszerében kellő súllyal megjelenített törekvést az eddigi kormányok igyekeztek tartalommal megtölteni: erre a magyar alkotmány a mindenkori ma-

gyar kormány határon túli magyarok iránti felelősségét rögzítve rugalmasan interpretálható alapokat teremtett.¹²

A magyar kisebbségpolitikai célok megvalósítása során a magyar kormányok egyszerűen igyekeztek a kisebbségi jogok bővítésére, a szomszédosági kapcsolatok fejlesztésére, a régió stabilitásának növelésére, illetve a kisebbségi magyar közösségépítés megerősítésére, az etnikai, a nemzeti identitást szolgáló intézmények támogatására, a magyarországi kapcsolatok kiterjesztésére, azaz a magyar kisebbségek életfeltételeinek sokoldalú javítására.

2. A magyar nemzetpolitika változásai

Miért és hogyan változott meg a magyarságpolitika súlya a kormányzati politikában 2000 és 2007 között? Milyen új kihívásokkal járnak az Európai Unió fejlesztési politikáján belül azok a változások, hogy a Kárpát-medencében – azaz Magyarországon és a hét szomszédos állam Magyarországgal határos régióiban – részben megszűnnek, részben viszont a schengeni rendszer bevezetésével megerősödnek a határok megállító, tiltó, korlátozó funkciói? Először a nemzet- és a magyarságpolitika fél évtizedes kereteit vizsgáljuk, majd a magyarságpolitika átalakult közpolitikai súlyáról szólnunk. Ezt követően a nemzetpolitikának az Európai Unió keretei között elképzelt adaptációs lehetőségeit vizsgáljuk, végezetül pedig az ebből adódó konfliktusokra és lehetőségekre hívjuk fel a figyelmet.

2.1. Az Orbán-kormány nemzetpolitika alatt a magyar állam és a határon túl élő magyarság viszonyára vonatkozó kormányzati tevékenységet értette.¹³ Ennek egyik eleme volt az új támogatáspolitikai programok elindítása: a felsőoktatás-fejlesztési program; az Illyés Közalapítvány stratégiai (tájékoztatási) keretének kialakítása; az Apáczai Csere János Közalapítvány létrehozása a határon túli szakképzés-közoktatás fejlesztése érdekében; a státustörvény biztosította kedvezmények kialakítása és érvényesítése. Ezek a projektek a kulturális nemzet reintegrációját célozták meg. Az Orbán-kormány éveiben alapvetően Budapest-centrikusan ezt kívánták intézményesíteni a státustörvény biztosította magyar igazolványok és a MÁÉRT révén. Az előbbi a magyar állam és a határon túli magyarok között teremtett jogilag is értelmezhető kapcsolatot. A MÁÉRT-ben pedig a mindenkor magyar miniszterelnök meghívására és elnökségével üléseztek a magyarországi és a határon túli magyar pártok vezetői, akik adott esetben – az RMDSZ, az MKP, a VMSZ elnökeiként – saját országuk kormányzati tényezői is voltak. Az Orbán-kormány nemzetpolitikájának harmadik eleme az volt, hogy az európai uniós integráció alkufolyamatába az összmagyarságot szerették volna beemelni. Ennek volt része a schengeni egyezmény következményeitől tartó, Románia csatlakozását későbbre prognosztizáló helyzetértékelés, amely a magyar igazolvány intézményének a megteremtésével próbált megfelelő kedvezményeket teremteni a szabad kapcsolattartás lehetőségének megőrzésére.

A szomszéd országok egy része a státustörvény nemzetközileg elutasított munkaerő-piaci vonatkozásai miatt követelte a törvény módosítását, mint ahogy az is egyre több konfliktust okozott, hogy az Orbán-kormány idején a szomszédoságpolitikában a magyar kisebbségi kérdések elsődlegessé váltak.

A Medgyessy-kormány a magyar állam és a magyar nemzet viszonyát – a pártpolitikai törésvonalakat látszólag felülíró – „nemzeti közép” programjában, szimbolikus és pragmatikus gesztusokkal próbálta megfogalmazni. A külpolitikában a szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvény nemzetközi elfogadtatására törekedett az egységes nemzetre való hivatkozás, az egészségbiztosítást és a munkavállalást érintő rendelkezések kiiktatásával, valamint az oktatási-nevelési segély folyósításának módosításával. A magyarságpolitika tekintetében a 2002-es kormányváltás után a határon túli politikai szervezeteknek megnőtt a beleszólási lehetőségük az úgynevezett stratégiai programokba.

Az 1994–1998, illetve 1998–2002 közötti két kormányzati ciklusban egyértelmű volt, hogy ki irányítja a magyar kormányok határon túli magyar politikáját. A két kormányzati ciklusban Tabajdi Csaba, illetve Németh Zsolt számított a magyarországi politikai akaratérvényesítés és a forráselosztás kulcsemberének. A 2002-ben hatalomra került új baloldali kormány időszakában több hatalmi központ (Külügyminisztérium, Ifjúsági és Sport Minisztérium, Miniszterelnöki Hivatal) között szükségképpen megnőtt az első számú határon túli politikai vezetők, különösen az RMDSZ-t irányító Markó Béla befolyása. Az erdélyi magyar politikus többször és egyértelműen megfogalmazta, hogy a romániai magyarságra vonatkozó támogatáspolitikai ügyekben az erdélyieknek kell dönteniük.¹⁴

Kovács László külügyminiszter az addigi partneri viszonyt azzal fejlesztette tovább, hogy a magyarságpolitikai ügyekben a határon túli vezetők véleménye mind a támogatáspolitikában, mind a határon túli magyar politika személyi ügyeiben meghatározóvá vált. Ez több szempontból is bizonyos értelemben ambivalens helyzetet teremtett. A budapesti kormányzat elhitte, hogy az a jó magyarságpolitika, amelyet a kisebbségi magyar politikusok irányítanak, és ezzel a felelősség is az övék. A határon túli magyar politikusok, pedig miközben döntően egy másik kormányzati és politikai szervezetben működtek, azt gondolhatták, hogy a budapesti szervezeteknek is részesei, és azt tekintették legfontosabb nemzetpolitikai feladatuknak, hogy minél több forrást szerezzenek közösségeiknek a különböző programokhoz a magyar kormánytól.

A források és a döntések azonban 2003–2004-re erősen beszűkültek, a magyarságpolitikai kérdések kormányzati súlya jelentősen csökkent. Jórészt éppen azért, mert a kormányzatban nem volt erős személyiség vagy érdekcsoport, amely magáénak érezhette volna a külhoni magyar ügyeket. Valójában, így egyfajta ígérvénypolitizálás alakult ki. Ennek lényege a magyarországi politikusok által tett ígérek behajtása, megvalósítása volt.

Ezzel párhuzamosan tovább folytatódott a magyarországi belpolitikában az 1990-es évek második felében kialakult pártközi stigmatizáció. Baloldalról a jobboldal szimbolikus, nemzetieskedő gesztusait, klientúraépítését, a határon túliak véleményének figyelmen kívül hagyását és a többségi nemzet érzékenységeinek, kormányzati súlyának negligálását bírálták. A jobboldali pártok viszont az MSZP és az SZDSZ nemzeti érzéketlenségét, szakpolitikai hozzá nem értését, a kezdeményezések hiányát, a túlzott nemzetközi alkalmazkodást vetették ellenfeleik szemére. A pártpolitikai versenyhelyezeten túl, az ezekből az előzetes ítéletekből felépült kölcsönös vádaskodásokra, félelmekre épülő érvrendszerek miatt vált lehetetlenné a kettős állampolgársággal kapcsolatos érdemi, racionális szakmai vita lefolytatása. A kettős állampolgárságról szóló népszavazási kampány során, 2004 őszén, a megújuló MSZP–SZDSZ-kor-

mányzat éppúgy pártpolitikai csapdahelyzetbe került, a Kovács László képviselte védekező, államközi kapcsolatokra épülő szomszédság- és magyarságpolitika érvrendszerére miatt, mint a magyarországi ellenzéki pártok a maguk érzelmileg túlhevített, hosszú távú politikai, választójogi kalkulusoktól sem visszariadó érvrendszerével. A két tábor szavazóbázisa ráadásul jórészt nem a kisebbségi magyarok állampolgársági jogosultsága miatt volt hajlandó részt venni a pelbiszcitumban. Sokkal inkább a kiélezett magyarországi pártpolitikai és pártközi viták mozgósították a választókat, s így eleve esélytelenné vált a végiggondolatlan népszavazási kezdeményezés sikere.

Az első Gyurcsány-kormány lényegében kényszerhelyzetbe került a kettős állampolgárságról szóló népszavazás miatt. Ebben a helyzetben a miniszterelnök igyekezett új tartalommal megtölteni a nemzetpolitika fogalmát. A kormány nemzetpolitikájának új, lényegi elemeként például a magyart a magyartól elválasztó szociális, jövedelmi határok lebontását jelölte meg. A miniszterelnök szerint: „a nemzetpolitika nem azonos a nemzetiségi politikával. A nemzetpolitika közös gyarapodásunk, közös jólétünk megteremtése, az összetartozás megerősítése. Aki nemzetet akar egyesíteni, akkor jár el helyesen, ha a nemzetegyesítés programját nemcsak a határon túli és a határon belül élő magyarok egyesítéseként fogja fel, hanem akkor, ha szegény és tehetős, munkával rendelkező és munkanélküli, tudásjavakhoz hozzáférő és attól elzártak között új hidak építésére törekszik.”¹⁵ Ebben a dimenzióban pedig az ország egyéb problémáival együtt kell kezelni a külmagyar kérdéseket is. S ebből következik Gyurcsány Ferenc szerint a kettős állampolgárság feltételezett következményeivel kapcsolatos terhek számbavétele.¹⁶ Ugyanakkor a nemzetpolitika ebben az értelmezésben egyáltalán nem szűkül le identitáspolitikai, külpolitikai vagy magyarságpolitikai jelentéstartalomra, hanem ennek része lesz a gazdaságpolitika, a jövedelempolitika és a fejlesztéspolitika is.¹⁷

Ebben a baloldali nemzetpolitikai retorikában a nemzeti teljesítmény mellett új értelemben jelenik meg az egyesítés, illetve az egység fogalma is: „Az egyesítés nem más, mint a bennünk ott lévő közösnek a megtalálása, nem pedig valamelyik rész kisajátítása. Az egyesítés nem megy erőszakkal. Az egyesítés bölcsességgel, belátással, sok-sok kompromisszummal, nagyvonalú nyitottsággal megy. A sokféleség elfogadásával és befogadásával, nem fennhéjázó kioktatással.”¹⁸ Szintén új elem a felelősség (a nemzeti felelősség) középpontba állítása és a problémakezelésnek ebbe a keretbe történő „cselekvő” tematizálása.

2004–2005-ben hasonló folyamat játszódott le, mint 1996-ban a magyar–román alapszerződés vitájában, amikor Orbán Viktor egy külpolitikai-magyarságpolitikai kérdést más szintre, történelmi és morális megítélés alá helyezve kiemelt. Ezzel sikerült megteremtenie a parlamenti jobboldal kohézióját. 2004-ben ugyanez történt a nemzetpolitika fogalmával, amikor azt Magyarország integrációs és társadalompolitikai kérdései között tematizálták. S ugyanígy egy párt (illetve politikai közösség) összezárásának elősegítésére használták fel.

Az első és a második Gyurcsány-kormányban is a miniszterelnök kezdeményezi a legfontosabb külpolitikai és nemzetpolitikai programokat, illetve döntéseket, projekteket. Az utóbbihoz 2006-ig a politikai háttérrel a Külügyminisztérium Nemzetpolitikai Ügyek Főosztálya és ennek alárendelve a HTMH biztosította. Majd a HTMH-nak – a közigazgatási reform keretében való megszüntetése után – a MEH Nemzetpolitikai Főosztálya Gémesi Ferenc és Törzsök Erika vezetésével. A 2004-es negatív

kampánnyal szemben, a meghirdetett Nemzeti Felelősség Programjának képviselőiben, majd a Szülőföld Programban az eljárásjogi és szakigazgatási kérdésekre helyezték a hangsúlyt és kikerülték az ideológiai vitákat.

A miniszterelnök a népszavazási eredményt a saját pártján belüli megerősödésén túl arra használta, hogy a magyar–magyar viszonyt, mint a tágran értelmezett nemzetpolitika egyik területét a kiemelt, központi témák közül a társadalmi-gazdasági-belpolitikai kérdések mögé sorolta. A népszavazási kampányt érezhetően úgy élte meg, hogy határon túli vezetők miközben a nemzeti összefogásra hivatkoznak, a pártpolitikai vitában a Fidesz mellett álltak ki, és ezért nem jöttek létre kompromisszumok, ezért negligálják törekvéseit. Gyurcsány Ferenc 2006 őszétől új helyzet elé állította a kisebbségi magyar politikusokat azzal, hogy egyértelművé tette: a magyar–magyar viszonyban a mindenkori miniszterelnökkel és nem egy pártközi tanácskozás keretében kell megkötni az egyezségeket.¹⁹

2.2. Nem feledkezhetünk meg a tárgyalt szakpolitika tárgyáról, a határon túli magyarság adottságairól. Történeti értelemben kényszerkisebbségekről beszélhetünk, hiszen nem társadalomtörténeti folyamatok, hanem egy konkrét politikai döntés következtében jöttek létre. Politikai kényszer hatására váltak ki a magyar nemzetépítésből, fejlett nemzeti önazonosság-tudattal és intézményesültséggel rendelkezve. Ezért a nemzetállamiság látószögéből maradékközösségnek is tekinthetjük ezeket a csoportokat.²⁰ A határon túli magyar közösségek létrejöttüket tekintve tehát olyan kényszerközösségek, amelyek nyolcvan év alatt vállalt és akaratközösségekké váltak, amelyek saját történeti tapasztalatokra tettek szert. Ebben a folyamatban az állandóan újraépített intézményességükben egyszerre kellett válaszolniuk a nemzetállami kihívásokra, amelyek Budapestről vagy saját országuk kormányzataitól érkeztek, és saját társadalmuk modernizációjának alapkérdéseire. A kisebbségi társadalom kulcskérdése, hogy tagjainak politikai integrációja és modernizációja a saját közösségi intézményein keresztül megy-e végbe vagy sem?²¹

Ha ez az intézményesség nem létezik, akkor erre a folyamatra csak egyénileg kerülhet sor. De ez egyben azzal is jár, hogy el kell hagyni a közösségi hátteret, mert az egyén „modern”, „mobil”, „egyenrangú” csak többségiként lehet.²² Makroszinten mindez olyan négyzereplős viszonyrendszer, amelyet a nemzeti kisebbség, a többségi állam, az anyaország és a nemzetközi viszonyok (kisebbségi jogok, nagyhatalmi érdekek, az Európa Tanács kisebbségi egyezményei, az Európai Unió antidiszkriminációs és szubszidiaritásra törekvő politikája) határoznak meg. Ez a szerkezet annál hatékonyabban tud működni, minél jobban alkalmazkodott az adott magyar kisebbség a saját államán belüli problémáihoz, saját, önállóan (is) működő alrendszereiről. Nyolcvan év alatt ezek a magyar közösségek egymáshoz és Budapesthez képest szétfejlődtek, ahogy újra és újra megteremtették a válaszokat kidolgozó, és azokat képviselő intézményességüket. Egyszerre a magyar nemzetépítés Magyarországon kívülre került kisebbségi egységei voltak, és olyan külön közösségek, amelyek számára a cél, a sikeres kisebbségi nemzetépítés, amely nemzeti autonómia keretei közt megteremthetőnek vélt önkormányzó közösségek jövőképét jelenti. Jórészt ez az elképzelés, vízió ad számukra a 21. század elején programot és reményt.

Ebben az összetett, közösségi szintű és közösségek közötti együttműködésben nem az egység a kulcskérdés, hanem a stabilitás, és az a képesség, hogy sikerül-e

megteremteni a kisebbségi társadalmon belül a demokratikus akaratképződés csatornáit és a nemzedéki elitek megfelelő és sikeres nemzeti, politikai szocializációját.

A közép-európai magyar kisebbségek mindeközben a Kárpát-medencei párhuzamos nemzetépítések közé szorultak. Egyénileg részesei államaik politikai közösségeinek, de közösségi jogok hiányában nem válnak résztvevőivé a szomszédos politikai nemzetnek. Részesei a magyar kulturális nemzetnek, de sem egyénileg, sem közösségi szinten nem részesei a magyarországi politikai közösségnek. A politikai nemzetnek és az állampolgársági értelemben vett politikai közösségnek a térségben kialakult aszinkronitását csak a liberális, multikulturális állammodell és a hatékony regionalizmus képes legalább elméleti szinten kezelni. A határon túli magyar csoportok minél inkább részesei ennek az évtizedekig tartó átalakulásnak, annál inkább nyertesei is lehetnek. Természetesen más a helyzetük az ausztriai, a szlovéniai, a horvátországi magyar szórványközösségeknek, más az Európai Unión belüli, társadalmilag rétegzett, jelentős lélekszámú szlovákiai és romániai közösségeknek, és megint más az ukrainai és a szerbiai, magukat politikai közösségként egyre nehezebben artikuláló, széteső helyi magyar világoknak.

A hét különböző országban élő Kárpát-medencei magyar közösség működése szerint három típusba sorolható:

1. A szlovéniai, a horvátországi, de különösen az ausztriai magyar közösségek etnodemográfiai értelemben ma már szórványnak tekinthetők, működésük a diaszpórákutató fogalomrendszerében értelmezhető. Olyan kis létszámú, előregedett, falusias, nagy arányban vegyes házasságokban, a településeken belül is kisebbségben élő, a mindennapok nyilvánosságában is a többségi nyelvet használó szórványokról van szó, amelyek egyre kevésbé tudják magukat reprodukálni. Láthatóan a magyarországi kapcsolattartás akadálytalansága sem tudja rövid időn belül felerősíteni a revitalizációs tendenciákat ezekben a magyar szigetvilágokban.

2. Az utóbbi tíz év változásainak következtében a magyarországi migráció az ukrainai és a vajdasági magyarság középrétegeit, értelmiségét, valamint az erdélyi magyarság városi, munkás, illetve mezőgazdasági népességét érintette elsősorban. Románia uniós tagsága ugyanakkor az erdélyi magyarság migrációs potenciálját vélhetően egyre inkább a nyugat-európai országok felé tereli, de a hazatérés elől sem zárja el végleg az utat. A két, az unióból hosszabb távon kimaradó szomszéd ország esetében a migrációs veszteségek jóval negatívabb következményekkel járhatnak. A kisebbségi magyar középosztály hiányának például az lehet a következménye, hogy az érintett régiókban lokális, falusi közösségekben, ritkuló értelmiségi háttérrel éli a maga életét a magyar közösség. Ezek a lokális közösségek egyre jobban homogenizálódnak, a konvertálható tudással rendelkezők elhagyják a szülőföldjüket, az itt maradók egyre nagyobb hányada lemaradó falusi agrárközösségekben él. Kárpátalja esetében enyhíti a helyzetet Magyarországnak a régióban való felértékelődése, így az asszimilációs folyamat jelenleg nem olyan erős, mint korábban. A Vajdaságban az 1990-es évekbeli háború szerb menekültjeinek betelepülése miatt a magyarság településszerkezeti pozíciói is megromlottak. Ez a két közösség az, amely önmaga újratermelése és újraszervezése, valamint a modernizáció szempontjából a legsúlyosabb helyzetben van.

3. Csak Románia és Szlovákia esetében beszélhetünk rétegzett és kiépült intézményrendszerrel bíró kisebbségi magyar társadalmakról. De e kettő között is lé-

nyeges különbség van, például a nemzedéki utánpótlás tekintetében, amely nem pusztán a számbeliséggel van összefüggésben. A legélesebb különbség a társadalmi integráltság terén tapasztalható. A szlovákiai magyarság gazdaságilag, kulturálisan jóval inkább integrált Szlovákia társadalmába, mint a romániai magyarok Romániában. Ennek hátterében a két ország eltérő polgárosultsága, történelmi és kulturális adottságai állnak.

Az a szerkezet, amelyre az utóbbi tíz évben nagyvonalúan a kisebbségi magyar intézményrendszer kifejezést használtuk, folyamatosan próbálta rendszerbe szervezni önmagát, ha másért nem is, a magyarországi forráselosztás érdekében. Ez a hálózat azonban nem pusztán virtuális szerkezetként működik, hanem különböző alrendszerekben. Ezek a következők: a politikai érdekvédelmi szervezetek, pártok; az önkormányzati pozíciók; a civil társadalmi szféra; a kisebbségi nyilvánosság; a kulturális-kozművelődési intézmények; az egyházi intézményrendszer; az oktatás.²³ Ennek a hét alrendszernek a viszonya, pontosabban az ezeket vezető elitiek érdekviszonyai határozzák meg a közösségek már többször említett válaszadó és integrációs, modernizációs képességét. Ez az intézményrendszer részben állami (kölségvetési), részben önszerveződő – non-profit alapon –, részben piaci körülmények között működik. Az eddigi tapasztalatok szerint egy-egy alrendszer mint cselekvési tér hatékonysága és stabilitása attól függ, hogy mennyiben képes saját belső szabályai (logikája) szerint működni és ezzel mint intézmény közösségi szolgáltatásokat biztosítani.

2.3. A magyarság- és szomszédságpolitika szomszédországi keretfeltételei is alapvetően megváltoztak az utóbbi néhány évben. A régebbi uniós ország, Ausztria után Magyarországgal együtt csatlakozott Szlovákia és Szlovénia, majd 2007-ben Románia. S várható, hogy éveken belül Horvátország is csatlakozik az Európai Unióhoz. Ez a Nemzeti Fejlesztési Tervek regionális vonatkozásainak összehangolásában és a határ menti együttműködésben hozott igazán újat. Ebben a helyzetben kiemelt jelentősége van az uniós integrációból kimaradt Vajdaságnak és Kárpátaljának, amelyek magyaroklakta közigazgatási régiók és az EU szomszédságpolitikáján belül is fontos (kapu-) szerepük van.

Egy másik sajátos kisebbségvédelmi adottság, hogy a három délszláv államban működő magyar önkormányzati modellek jöttek létre. Két országban pedig (Románia és Szlovákia) az ottani magyar pártok kormányzati tényezők voltak, illetve az RMDSZ ma is az.

Mindez intenzív belső és külső regionális politikát követel meg a magyarországi kormányzattól. A szomszédságpolitikában ma már jelentős hátrányt jelent, hogy Magyarország belső regionalizációja késésben van.

Ebben a helyzetben alapvetően két forgatókönyv, illetve ezek keveredése várható. Az egyik szerint a „határtalanított” Közép-Európában az egyes államok a kölcsönös előnyök alapján megtalálják az együttműködés hatékony formáit és a nemzetközi szinten is közösen lépnek fel. A rosszabb verzió szerint a következő 2-3 évtizedben a felzárkózást egymást sakkban tartva a homogén nemzetállam építésének stratégiáját követve viszik végbe, amely a kisebbségi magyarságon belüli asszimilációs folyamatokat tovább erősíti és társadalmi-gazdasági pozícióvesztéssel jár.

A várható folyamatokat alapvetően három dolog befolyásolhatja. Egyrészt az Egyesült Államok–Oroszország–Európai Unió viszonylatában az egyes köztes-európai

országok geopolitikai helyezkedése. S ezzel együtt az unió alkotmányának sorsa alakítja a mozgásteret.

A másik dimenzió az egyes országok nemzetépítésének átalakulása. A hagyományos, 19. századi homogén nemzetállam megteremtésének célkitűzése mellett egyre inkább felerősödik a nemzetállam határai fölötti (pl. euroregionális), illetve a nemzetállam alatti (pl. az azonos kulturális közösségek közötti) intézményépítés, valamint a védekező (pl. antiglobalista; a saját nemzeti kulturális értékeket őrző) nemzetépítési stratégia. Ez az a szint, ahol az egyes szomszédos országokban a különböző domináns, egymással versengő megközelítések között – az elsőként említett kivétellel – már van esély a hatékony befolyásolásra a partneri kapcsolatokon keresztül.

A harmadik fontos tényezőnek a magyar kisebbségi pártok politikai érdekérvényesítő szerepét tartjuk. Ennek egyik oldala, hogy az EU-csatlakozás után is szükség lesz-e a magyar pártokra a stabil kormányalakításokhoz Szlovákiában és Romániában? Egyáltalán az utóbbi országban sikerül-e az RMDSZ-nek az elkövetkezendő választásokon elérni a parlamentbe való bejutáshoz szükséges eredményt? Az érdekérvényesítő funkció másik oldala, hogy a magyar kisebbségi elitek mennyiben tudják az adott ország politikai közfelfogását, illetve a politikai közösséget (rendszer) abba az irányba befolyásolni, hogy a magyarságot mint intézményesített (politikai-kulturális) közösséget képes legyen integrálni.

3. A magyarságpolitika háttere

Az alábbiakban történészként arra keressük választ, hogy az első és a második Gyurcsány-kormány külhoni magyarokkal kapcsolatos politikájában 2004 decemberre óta milyen megfontolások és folyamatok játszanak meghatározó szerepet. Mi vezetett a mai ellentmondásos állapothoz? Három meghatározó problémát vizsgálunk: a pártpolitikai versengés hatását a szakterületre, az euroatlanti integrációval változó külpolitikai viszonyokat és a határon túli magyar politikai elitek az 1990-es évek második felétől megváltozott szerepkörét.

3.1. A magyarországi pártpolitikai versengés mögött a kormányzati hatalom megszerzése mellett a politikai identitásközösségek létrehozása folyik. Ennek során a nemzetről folytatott közbeszédben legkézenfekvőbb azt a kérdést és következményeit tematizálni, hogy az állam és a nemzet határai nem esnek egybe. Ez egyben nemzetesítő, legitimációs folyamat is.

A rendszerváltás egyik nagy tömegélménye az 1988-as romániai falurombolás elleni tüntetés volt. (Hasonlóan a nagymarosi vízi erőmű építése elleni tiltakozáshoz és a négy igenes népszavazáshoz.) A határon túli magyarokkal kapcsolatos alkotmányos cikkely pártközi konszenzust rögzített, amely a kerekasztal-tárgyalások során alakult ki.²⁴ Az antalli – „lélekben tizenöt millió miniszterelnöke” – kifejezés, majd a magyarságpolitika körül kibontakozó viták sem kérdőjelezték meg a határon túli magyarság kormányzati támogatását, nemzetközi védelmének jogosságát és a kapcsolattartás szükségességét.

A konszenzus 1993–2002/2004 között több szakaszban erodálódott az alapszerződések, majd a kedvezménytörvény, végül a kettős állampolgárság kapcsán. Ezzel párhuzamosan 1994–1995-től a határon túli politikai elitek is egyre inkább megoszlottak

a magyarországi pártszimpátiák szerint. Tehát minden magyarországi pártnak létrejöttek az elbarát-, majd a támogatáspolitikában is preferált, hálózatai a határokon túl.

Ennél azonban fontosabb egy, nem a határon túli magyarok kérdéséhez kapcsolódó adottság. Nevezetesen az, hogy a posztkommunista térségben egyedül a magyar baloldalon nem volt meghatározó a nemzetesítő beszédmód. Ennek gyökere a Kádár-rendszer jóléti retorikára – és nem a nacionalizmusra – alapozó legitimációs berendezkedéséhez nyúlik vissza. Ezt tovább erősítette, hogy az MSZMP-n belül a rendszerváltás során sem a nemzeti retorikát használó Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás reprezentálta vonal lett a meghatározó, hanem sokkal inkább a reformközgazdászokkal összefogó technokrata, külpolitikus csoport. Ezért 1993-ban az új baloldali politikai célokat megfogalmazó Demokratikus Charta mozgalom az Antall-kormány nemzetesítő-konzervatív intézkedéseit bírálva, antinacionalista beszédmóddal lépett fel. Ez a modernizációs, antinacionalista beszédmód lett a baloldali politikai identitásközösség összefogó ereje. Ezt próbálta a magyarságpolitikában Tabajdi Csaba és Törzsök Erika modernizációs és társadalompolitikai tartalommal megtölteni. Ez a beszédmód nem a kulturális nemzetben való gondolkodást utasította el, hanem a szimbolikus politizálást és a nemzeti kizárólagosságot is. De a pártpolitikában mindez egyben összemósódott a Horthy-korszak az Antall-kormány és a jobboldal bírálataival. Ebben a helyzetben a Fidesz-politikusok szabadelvű nemzetfelfogása nem változott, „pusztán” alárendelődött a pártpolitikai és közbeszédbeli legitimációversenynek.²⁵ (Pontosabban a demokratikus, szabadelvű patriotizmusukat a jobboldalon a Fidesz-vezetők már nem tudták megjeleníteni.) Az alapszerződések aláírása, a NATO-csatlakozás után és a határon túli magyar autonómiamozgalmak eredménytelensége nyomán a magyarságpolitikában a baloldal a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelemben gondolkodott, és a szomszédsági kapcsolatok javításától, a magyar pártok kormányzati részvételétől remélte a külhoni magyarság problémáinak kezelését. Ezzel szemben a jobboldal döntően a kulturális nemzet intézményes kapcsolatépítését (nemzeti reintegráció) szorgalmazta és a kisebbségi kérdés kezelését helyezte előtérbe a szomszédsági kapcsolatokban. A beszédmódok után az útkeresés is elvált.

A határon túli magyarság kérdése nagymértékben alárendelődött a magyarországi pártpolitikai viszonyoknak. Nem a határon túli magyarok problémái, hanem a hozzájuk való viszony tematizálódik. Ez figyelhető meg azokban az esetekben is, amikor egy-egy a határon túli magyarság ügyében kibontakozott vitát legitimációs célokra használnak fel. Ilyennek tekintjük a magyar–ukrán alapszerződés ügyében Csurka István fellépését, amely az MDF szétszakadásához és a MIÉP létrejöttéhez vezetett. Ez feltehetően az alapszerződés-vita nélkül is bekövetkezett volna, de ezt az ügyet lehetett a határtermelés, a csoportképződés érdekében felhasználni. Hasonló volt a helyzet a magyar–román alapszerződés ügyében, amikor Orbán Viktor a kérdést történelmi távlatokba emelve, ebben az ügyben teremtette meg az MDF- és a kisgazda képviselőkkel a Fidesz vezette jobboldal egységét.²⁶

2004-ben Gyurcsány Ferenc a kettős állampolgárságról szóló kampány során, néhány hónapos miniszterelnökként a baloldali politikai kohézióját hozta létre azzal, hogy megmutatta képes legyőzni Orbán Vikort. A Fidesszel és a jobboldallal szemben képes felmutatni egy racionális, eljárási, költségvetési kérdéseket végiggondoló megközelítést. Itt is bal-jobb törésvonalaként tüntették fel a választást. Hozzátar-

tozik az igazsághoz, hogy mindkét politikai táboron belül 20-25% körül volt a párt-szimpatiajukkal szemben szavazók aránya.

A külmagyar kérdésnek a pártpolitikai legitimációs funkciója nem csak a konszenzus lehetőségét gyengítette, hanem a szakpolitikai logika érvényesülését is. A kérdéskörrel kapcsolatos célok és elvárások java hamis helyzetértékelésből indult ki, ezért sorozatos politikai kudarcokkal járt és félmegoldásokat hozott. Mivel azonban a magyarországi kormányzati döntések hatása nem a határokon belül csapódott le, a politikai kinyilatkozásoknak nem volt különösebb következménye, ezzel az egész kérdéskör virtualizálódott. 2002-ig, illetve 2004-ig nem volt a kérdésnek megfogható magyarországi politikai tétje. Ilyen be nem teljesült elvárás volt a szomszédos országokkal szemben az autonómiának természetjogi alapon, a nemzetközi kisebbségvédelmi kötelezettségek alapján elvárt biztosítása, különösen olyan országokban, ahol a közigazgatás sem önkormányzati alapon működik. Hasonló cél volt a nemzetegyesítési retorika, amely eleve nem számolt a regionális különbségekkel és a szétfejlődéssel. Azonnal a nemzetállami központból (Budapest) fogalmazott meg elvárásokat a regionális elitnek számára. Itt sem a nemzeti közösség együttes elgondolása a probléma, hanem, hogy nem számolnak azzal, hogy politizálásuk tárgya (a magyar nemzet) a különböző országokban élő, rétegzett, regionális, politikai, társadalmi csoportok és külön érdekek összessége. Az európai uniós csatlakozáshoz fűzött remények, különösen a határ menti kapcsolatokban nem voltak jogosulatlanok, de ezen túl az adott magyar közösségek hátrányos munkaerő-piaci, regionális helyzetét a csatlakozás önmagában nem írja felül. S az új körülmények között az esélyegyenlőtlenségek tovább nőhetnek, épp azért, mert hiányoznak az intézményi eszközök és a tudás a helyzet kihasználásához. De nem csak Magyarországon működtek az illúziók. A kettős állampolgárság ügyében a határon túli közvéleményben alakult ki az az elvárás, hogy a magyar állampolgárság kiterjesztése megoldhatja problémáit és csak a népszavazási kudarc után szembesült az anyaországi lehetőségekkel. Ezt követően pedig a nemzeti és a nemzetietlen Magyarország kategorizálás került előtérbe és kevésbé a saját kisebbségi-regionális közösség megerősítő felértékelése. Ezek között a célmegjelölések között válik hiteltelenné a kilencvenes évek kisebbségvédő-önszerveződő-autonómia programját felváltó szülőföldön való maradás retorika is. Egyrészt azért, mert a hangoztatott célokhoz – a szülőföldön való maradás társadalmi-gazdasági hátterének megteremtéséhez, illetve a magyarság létszámcsökkenésének megállításához – Magyarország nem rendelkezik elégséges eszközökkel. Ráadásul épp abban érdekelt, hogy demográfiai és munkaerő-piaci gondjait saját kulturális közösségéből származó migránsokkal pótolja. Másrészt a magyarországi politikai osztály nem jogosult a magyarok lakta területek védelme érdekében bárkit arra kérni vagy abban akadályozni, hogy történelmi kényszerhelyzetén a Magyarországra való áttelepüléssel ne próbáljon meg segíteni. Miközben az Európai Uniótól többek között épp ezt a szabadságot és a történelmi lemaradás felszámolásában való segítségnyújtást várjuk. Mindez ebben az esetben sem azzal jár, hogy el kellene vetnünk a határon túli magyarok esélyegyenlőtlenségének csökkentését célzó programokat, hanem meg kell találni azokat az intézményes pontokat, amelyeken keresztül az adott regionális közösségek önszerveződése a leghatékonyabban segíthető. Ezt pedig nem politikai alkuktól, hanem a jól működő projektek teljesítményelvű kiválasztódási mechanizmusától függhet.

3.2. Magyarország nem tudta politikai szempontból kiaknázni azt az előnyét, hogy a NATO- és az EU-csatlakozás során a közép- és kelet-európai államok élcspatába tartozott, így különösen az érintett szomszédos államok EU-csatlakozásánál a magyar kisebbség helyzetére jobban rá tudta volna irányítani a figyelmet. Jól példázza ezt, hogy bár Magyarország EU-tagként hatással lehetett az unió bővítési politikájára Romániával szemben, Románia anélkül lépett be az Unióba, hogy a sokat vitatott és egyébeken mellett az Európai Parlament által is szorgalmazott romániai kisebbségi törvénytervezetet a román törvényhozás elfogadta volna.

Ennek ellenére Magyarország eredményesen tudta felhívni az EU intézményeinek figyelmét a vajdasági magyarok elleni atrocitásokra vagy a román csatlakozás során a kisebbségi jogok törvényi szabályozásának hiányosságaira. Az Európai Parlamentben a magyar képviselők több esetben is sikerrel lobbiztak azért, hogy egy-egy Romániáról vagy Szerbiáról szóló határozatban az ott élő magyar közösség számára fontos problémák megjelenjenek. Ezek a politikai sikerek azonban csak részlegesen lehettek, ahogy azt Románia csatlakozásának példája mutatja, a magyar politikai elit döntési kényszerben egyöntetűen az integrációs célokat helyezte előtérbe, a kisebbségpolitikai célokkal szemben.

Az a meggyőződés vált uralkodóvá, hogy az EU-tagság olyan elsőrendű érdek az érintett országokban élő magyar kisebbségek számára és a bilaterális kapcsolatokban is, amelyet mindenképp támogatni kell. Így a magyar parlament egyöntetűen támogatta Románia tagságát, annak ellenére is, hogy a magyar kisebbség követeléseinek teljesítésére (pl. kisebbségi törvény elfogadása, magyar tagozatok indítása a Babeş-Bolyai Egyetemen) az EU-csatlakozás idején tett román kormányzati ígérek nem teljesültek. Mindez azt mutatja, hogy bár új fórumok nyíltak a magyar kisebbségek érdekeinek képviseletére, de ezeken keresztül csak közvetett módon lehet a határon túli magyar kisebbségek jogait érvényesíteni, helyzetét javítani – elsősorban az uniós politikákon, az európai integráció nyújtotta előnyökön (pl. határok átjárhatósága) keresztül.

Az elmúlt években a fenti változásokkal egy időben újrafogalmazódtak Magyarország és a kisebbségi magyar közösségek viszonyát meghatározó alapelvek. 1. A határon túli magyarságért vállalt politikai felelősség bevett politikai alapelvvé vált. A közép-európai magyar nemzeti kisebbségek együttes kezelése az eltérő adottságok és az adott országok más-más magyarságpolitikai viszonyai miatt inkább hátráltatja, mintsem segíti a problémák kezelését. A mozaiknemzet metafora után megjelent a szerződéses nemzet toposz, amely azt közvetíti, hogy mind a nyolc közép-európai magyar nemzeti kisebbségi csoportnak sajátos viszonya van Magyarországhoz, és ebből adódóan sajátos kapcsolatokat kell kialakítania a mindenkorai magyar kormányzatokkal. Egyben önálló entitásnak is tekinti ezeket. 2. Az autonómiapolitika tekintetében az egyik nagy változás, hogy négy országban, különböző elnevezéssel felülről hozták léte a magyar nemzeti tanácsokat (Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szerbia és Montenegró). Egy másik fontos jelenség, hogy Romániában és Szlovákiában a magyar pártok kormányzati részvételének eleve feltétele volt az autonómia követelések levétele a napirendről. (Majd amikor az RMDSZ mégis bevitte a kormányprogramba a kisebbségi törvény igényét, abból a kulturális autonómiaira vonatkozó passzust utasítják el a koalíciós partnerek.) Ezért az autonómiát átértelmezve a szlovákiai és a romániai magyar politikai elit, egyre gyakrabban, az eddig kormány-

zati részvétellel elért közigazgatási, önkormányzati, gazdasági pozíciókat és a magyar nyelvű intézményességet tekinti az autonómia mozaikelemeinek, és nem egy mindent átfogó kisebbségi statútumban gondolkodik. 3. A védőhatalmi szerep az alapszerződésekkel sem valósult meg, hiszen a kisebbségi vegyes bizottságok önálló hatáskör nélkül működnek és leginkább csak a problémafelvetésig jutnak el. 4. A határon túli magyar közösségek politikai egysége és vezetőik legitimitása az utóbbi öt évben sorra megkérdőjeleződött és ezek a pártok egyre inkább részesei nem csak az adott ország pártpolitikájának, hanem a magyarországinak is. 5. A határon túli magyarság intézményrendszere kiépült, de alapvető fenntartási és hatékonysági gondokkal küzd. Az adott szakpolitikai tevékenység legnagyobb gondja épp ennek az intézményességnek a sorsa, amely konkrét cselekvési programot igényel.

Ezeknek az alapelveknek az érvényesítésében azonban Magyarországon a politikai pártoknak a megváltozott közép-európai viszonyok ellenére sem sikerült konszenzusra jutniuk, s ez az elemzések, javaslatok mellett a fejlesztési tervek, a támogatóspolitikai programok, az együttműködési elképzelések sikerét is kockáztatja.

3.3. A harmadik nagyon fontos tényező a magyarságpolitika mai értelmezésében a kisebbségpolitikai partner, a magyar kisebbségi pártelitek megváltozott szerepköre. Az 1996-tól, ill. 1998-tól működő kormányzati részvétel alapvetően megváltoztatta ezeknek a politikusoknak a szerepfelfogását. Az addigi magyar, döntően kulturális érdekképviseleti tevékenységet a regionális és a gazdasági fejlesztési érdekek megjelenítése és az országos, nem csak nemzetiségi kérdésekben való tényleges politizálás váltotta fel. Ez eleve azokat a politikusokat hozta országosan és a magyar pártokon belül helyzetbe, akik ehhez megfelelő szakmai felkészültséggel bírtak. A problémák és a döntések hordereje miatt ezzel együtt az addigi magyar politikai, ideológiai, kulturális hálózatok dominanciáját a regionális gazdasági érdekcsoportok, vállalkozói hálózatok érdekérvényesítése változtatja meg. Mindez a kisebbségi politikára két vonatkozásban mindenképp visszahatott. Egyrészt az adott ország politikai-kormányzati munkájában való részvétel mentálisan is megköveteli a hasonulást a pozsonyi, a belgrádi, a bukaresti politikai kultúrához. S ez visszahat a saját társadalomról alkotott valóságoptikákra és szervezési, politikai módszerekre. Másrészt az előbbi helyzetváltozásból adódóan az MKP és az RMDSZ meghatározó vezetői körében a kisebbségpolitika társadalomszervező, alulról építkező, civil, kooperatív módszereivel szemben a jogi, az adminisztratív intézkedések, a forráselosztás és -kijárási jelentősége vált meghatározóvá. De ez nem csak szemléletváltással, hanem a magyar települési önkormányzatok növekvő súlyával és a számukra fontos érdekképviselettel magyarázható.

4. A nemzetpolitika hangsúlyváltásai az Európai Unió keretei között

Az uniós csatlakozással megváltozott Magyarország és szomszédainak nemzetközi helyértéke, gazdasági potenciálja, a kétoldalú kapcsolatok politikai megítélése, az általában hátrányos helyzetű határrégiók fejlesztési lehetőségei és nem utolsósorban a kisebbségi magyarság mozgásteré. Bár ez utóbbi ma elsősorban a migrációs mozgásokban jelentkezik és csak másodsorban a magyarlakta települések felzárkózásában.

4.1. Ebben a helyzetben új helyzetértelmezések születtek. A Törzsök Erika vezetésével az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Intézetében elkészült Szülőföld Program a regionális gazdaságfejlesztési adottságokat és tapasztalatokat gyűjtötte össze.²⁷ A pécsi, a győri, a gödöllői és a miskolci régiókutató intézetek segítségével a Csallóköz, Északnyugat-Erdély és a Székelyföld EU-kompatibilis statisztikai feltárása zajlik és kistérségi fejlesztési tervei is készülnek.²⁸ Összehasonlító vizsgálatok révén a Kárpát-medence folyamataiban helyezik el a magyarországi és a külhoni magyar települések adottságait.²⁹ Kifejezetten a határon túli magyarság támogatásával kapcsolatos Európai Unión belüli fejlesztéspolitikáról kezdeményezett vitasorozatot és készít részletes vizsgálatokat, javaslatokat a Hídvégi Mikó Imre Kutatóintézet Alapítvány.³⁰ A kormányzat külhoni forráselosztásán belül – a Szülőföld Alapba integrálandó – Apáczai Csere János Közalapítvány dolgozott ki egy olyan támogatástechnológiát, amely az EU transznacionális non-profit intézményeivel kompatibilis.³¹ A határon túli magyar regionális közösségek azonosságtudatát és intézményes működését pedig különböző megközelítésben az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete monitorizálja.³²

4.2. Az *Európai Unió politikai kihívásai* közül a legfontosabb az *Alkotmányszerződés* elfogadása. A több nyugat-európai állam által elutasított alkotmányszerződés helyett elfogadott lisszaboni szerződés – ebben helyet kapott az eredeti szerződés kisebbségi jogi vonatkozású mondata – lehetőséget teremt arra, hogy Magyarországnak változatlanul fontos érdeke, hogy az integráció értékei között a kisebbségek védelme is megjelenjen. Ez jogi alapot adhat arra, hogy a későbbiekben az unión belül a kisebbségek kultúráinak megőrzése, társadalmi integrációjuk elősegítése, jogaik biztosítása integrációs programként is megjelenjen.

A kulturális sokszínűség megerősítése ellen hat ugyanakkor, hogy Európa több régi és új tagállamában is az elmúlt években megerősödtek a nemzeti elkülönülés, a politikai nacionalizmus képviselői. Románia és Bulgária csatlakozásának egyik eredménye lett, hogy az Európai Parlamentben megalakult az Identitás, hagyomány, szuverenitás képviselőcsoport, amelynek tagjai között többen az európai integráció tagadását és a nacionalista bezárkózás álláspontját képviselik.

Ugyancsak kedvezőtlen fejlemény, hogy az *Alkotmányszerződés* francia és holland elutasítása után az integrációs politikákkal szemben több országban is az átfogó értékelvű célok helyett a pragmatikus kormányközi együttműködés támogatása került előtérbe. Ez azzal is jár, hogy az unió kevésbé lehet képes a tagállamokkal szemben a közös értékek, így a sokszínűség, az emberi jogok és az európai kultúrák védelme terén fellépni. A nemzeti bezárkózás egyik következménye lehet, hogy uniós szinten is gyengül a nacionalista, a kisebbségellenes politikai erőkkel szembeni fellépés. Ilyen politikai fordulat esetén Magyarország – az EU-tagság ellenére – az eddigieknél is eszköztelenebb lehet a szomszédos országok magyar kisebbségeit hátrányosan érintő kormányzati politikák elleni fellépésben.

Sokan bizakodnak abban, hogy az uniós tagság mérsékli a szélsőségesen nacionalista, a nyíltan kisebbségellenes politikai kormányzatok hatalomra kerülésének veszélyeit, de ennek korlátait jól mutatja Robert Fico kormányfő szlovákiai koalíciója. A kétoldalú kapcsolatrendszer nem kerülhető meg, ám némely szomszédos állammal a kisebbségvédelem területén kialakítható partneri kapcsolat rövid és közép távon is meglehetősen kétséges.

E tekintetben az alapszerződéseken túlmutató, új regionális alapzatú kisebbségi szerződések kidolgozása jöhet számításba. Hiszen Magyarország és a szomszédos államok közötti kapcsolatokban érdemes a határrégiókban való kölcsönös érdekeltségre alapozva átalakítani az együttműködés eddigi kereteit. Az átfogó alapszerződések kisebbségpolitikai kudarca után, az EU-tag szomszédokkal olyan megállapodásokra lehetne törekedni, amelyek kölcsönös ösztöndíjprogramokkal, műemlékvédelmi megállapodásokkal, kisebbségi intézmények közös állami finanszírozásával a magyar kisebbségi közösségek életképességét, tudáserejét támogatnák.

Az EU meglévő politikáinak befolyásolása fontos lehet, de ennek korlátai világosak: a térségfejlesztésben Magyarországnak csak a határ menti régiók közötti együttműködésre lehet hatása az érintett tagállammal együttműködésben; a gazdasági, az infrastrukturális fejlesztésekben pedig az érintett tagállam jóindulatán és belátásán múlik a kisebbségek szempontjainak figyelembe vétele. A fent felsorolt politikai eszközöket és lehetőségeket az EU-n belül Magyarországnak érdemes kihasználnia. Ezen a téren a nemzeti fejlesztési tervek céljainak összehangolása, sőt a kisebbségi közösségek társadalmi felzárkóztatásának megjelenítése lehet cél. A magyar kisebbségi közösségek a többségi társadalmakhoz képest, gazdaságilag, szociálisan, munkaerőképzésben kedvezőtlenebb helyzetben vannak. Ennek orvoslása a szomszédos országok és Magyarország közös érdekévé tehető, az uniós források ilyen célú felhasználásával.

Magyarországnak fontos szerepe lehet abban, hogy a határon túli magyar közösségek számára átadja tapasztalatait az uniós források megszerzésében, segítse az EU-s pályázati információk magyar nyelvű elérését, részt vállaljon a magyar kisebbségi civil szervezetek, gazdasági szereplők tájékoztatásában, felkészítésében. A hétköznapi együttműködés kereteit kell megteremteni az unióban. Ennek elsődleges terepe a képzés, a tájékoztatás hatékony támogatása.

Az EU-n belül a regionális politikák fontos szerepet töltenek be a területi kohézió megteremtésében. A regionális politikák azonban elsődlegesen tagállami szinten sikeresek, a tagállamok közötti, ún. határokon átnyúló kezdeményezések szerény eredményeket hoztak eddig. Magyarország több szomszédos országgal is létrehozott eurorégiókat, ám ezek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, nem tudták a helyi gazdaságot dinamizálni és a régiók közötti együttműködésben, közös programok kidolgozásában sem hoztak átütő változást. Az unión belül (pl. Interreg-alapok felhasználásában) érdemes átértékelni a regionális együttműködés perspektíváit, különös tekintettel arra, hogy Magyarországon a területi közigazgatási rendszer jelentős átalakulás előtt áll.

Az elmúlt évtizedben egyre nagyobb figyelem jutott az európai cigányság problémáinak. Az Európai Bizottság a közép- és kelet-európai államok csatlakozása során hangsúlyosan kezelte a romákat érintő problémákat. Magyarország számára, mint olyan állam számára, amely különösen érintett, és amely számára a kisebbségi ügyek prioritást élveznek, fontos cél lehet, hogy közösségi programok kialakításában kezdeményező szerepet vállaljon. Olyan sajátos szociális vagy munkaerőpiaci támogatások kialakításáról lehet szó, amelyek elsősorban a romák társadalmi helyzetének jellemzőit veszik figyelembe. Az uniós politikához kapcsolódó fejlesztéspolitikában az Adaptatio-M. Kft. vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy az infrastruktúra-fejlesztésben a legnagyobb igény a tudásbeviteli programokra van.³³

4.3. A magyar–magyar kapcsolatokban a szomszéd országokkal való egyeztetések és megállapodások rendszerének közbeiktatásával biztosíthatja Magyarország és az adott regionális közösség a magyar anyanyelvi, kulturális, oktatási javakhoz való egyenlő hozzáférést. Ugyanakkor Magyarországon is biztosítani szükséges a kisebbségi közösségek teljes jogú részvételét a magyar kulturális, oktatási, tudományos alrendszerekben. Ennek a nemzetközösségi felfogásból kiinduló elvárásnak a megvalósításához Magyarország részéről jól körülhatárolt cselekvési, támogatási és fejlesztési programokra van szükség.

4.5. Magyarország uniós csatlakozása úgy történt meg, hogy tisztázatlan és képlékeny nemzetpolitikai programok (nemzeti reintegráció, az Európai Unió fejlesztéspolitikai elképzeléseire, eszközeire fűzött remények, kisebbségvédelmi elvárások, regionalizmus, autonómiapolitika) keverednek. Ugyanakkor az immár nemzetközi háttérrel kapott pártpolitikai ellentétek felülírják Magyarország uniós és szomszédosági politikáját, miközben gyengül a határon túli magyar pártok országos pozíciója.

4.6. A kisebbségi magyar közösségek Magyarországgal szembeni emancipációs elvárásai, illetve az unión belüli versenyhelyzetek nem kezelhetők pusztán a határ menti gazdaság és infrastruktúra fejlesztésével. Ez döntően munkaerő-piaci integrációt jelent és nem a magyar kisebbségek esélyegyenlőtlenségeit csökkentő intézményi problémakezelést.

5. Tendenciák, alternatívák

Az 1989 óta eltelt közel két évtized alatt a magyar nemzetpolitika igen hosszú utat tett meg saját céljai, érdekei, lehetőségei tisztázásában. A közép-európai mozgáster, a bel- és külpolitikai kontextus és a nemzetállami vagy egyre inkább egyfajta poszt nacionális közeg azonban súlyos akadályokkal torlaszolja el a gyors kibontakozás útját. Ezért sem sikerülhetett közös nevezőre jutni sem az alapszerződésekben kodifikált kisebbségi vonatkozású rendelkezések közös érvényesítésében, sem a térség államai által bevezetett státustörvények ésszerű alkalmazásában, sem a határ menti régiók fejlesztését szorgalmazó új programok céljaiban, prioritásaiban. Mint ahogy jórészt a magyar parlamenti pártok és határon túli híveik, illetve a magyar kormányok egymásra licitáló magatartása miatt nem vált részévé a magyar kulturális stratégiának a magyar kultúra intézményrendszerének integrált fejlesztési programja sem.³⁴

A hivatalos Magyarország a maga remélhetően ideiglenesen megtorpant modernizációs lendületével, az érzelmi beszédmódot kritikus helyzetekben kimért tónusú, technokrata stílusra felcserélő kommunikációjával lépten-nyomon a kisebbségi magyar közösségek fenntartásaiba, nemtetszésébe ütközik. A kisebbségi magyar elittek egyszerre profitálnak a Magyarországgal szemben is elvégezhető öndefiníciós teljesítményből, miközben a magyarországi kapcsolatrendszerük működési zavarai könnyen veszélybe sodorhatják eddigi kijárói érdemeivel megerősített otthoni pozícióikat.

A magyar–magyar reláció egyik legizgalmasabb fejleményét kétségkívül a koalíciós kormányzati tapasztalatok kisebbségi magyar társadalmakban történő lecsapó-

dása jelenti. A tapasztalatok minden ambivalenciája ellenére a koalíciós évek idején tompult a magyarellenesség mind a három országban, a magyar miniszterek és más országos, regionális, helyi pozícióba bejutott magyar politikusok, szakértők megtapasztalták saját országuk lehetőségeit, felelősebbekké váltak, s a kettős identitásként emlegetett azonosságtudat esetenként politikai programmá kezdett válni.³⁵ Ez a változás a felelős magyarországi kormányzati tényezőktől és pártpolitikusoktól egyaránt sok tekintetben új megközelítést, új magatartást igényel.

Az uniós bővítés által fokozatosan kiépülő kelet-közép-európai integrált térben a nemzetállami határok megállító, ellenőrző szerepe megszűnik. A magyar kulturális-nemzeti közösségnek új viszonyok, minőségükben új kapcsolatrendszerek kialakítására kellene törekednie. Mindeközben – a kidolgozatlan, a végiggondolatlan ötletek miatt kialakult nemzetpolitikai ámokfutás mélypontjához, a 2004. december 5-i népszavazáshoz mérve az elmozdulás irányát – érzelmi beszédmód, helyben járó semmittevés és a reformillúziókba menekülés magatartásformái váltak uralkodóvá.

Magyarország határon túli kisebbségpolitikája kormányzati újragondolásának intézményi átalakítással egybekötött 2005–2006. évi periódusában elnehezült, részben ellehetetlenült a konszenzuskeresés lehetősége az új súlypontok, új célok kijelölésében. Pedig a Szülőföld Program első vázlataira viszonylag gyorsan és rugalmasan át lehetett volna hangszerelni a kapcsolattartás és támogatás előzményeit és intézményeit.³⁶

A 2006. évi választások nyomán kialakult helyzetben, a rendezetlen, tisztázatlan fogalmi, intézményi, viszonyok, kapcsolatok közt a második Gyurcsány-kormány erőteljes reformlépésekre szánta el magát. Ennek a stratégiai jelentőségűnek mondott váltásnak a lehetőségeit, kifizetését, következményeit nehéz bemérni. A fejlesztési logika megjelenése kétségkívül időszerű módosítás volt a magyar–magyar kapcsolatokban. Mindazonáltal a magyar kormányzati részfelelősség speciális határon túli magyar vonzatait azonban aligha lehet új, elkerülhető feszültségek keltése nélkül a versenyszférára jellemző módszerekkel kezelni. Valószínűleg olyan vegyes, hibrid modell kialakulásában kell még jó ideig gondolkodni, amely a nemzeti és a regionális fejlesztési programok filozófiájából minél többet megpróbál adaptálni, hasznosítani, miközben a kulturális, az oktatási, az egyházi, a civil szórványszféra fejlesztési megközelítésben eleve esélytelen szegmenseit racionális, az érintet állam költségvetési forrásaival is számoló támogatási rendszerekben lehet támogatni. A korrekciós lépések iránya azt jelzi, hogy a kinti magyar világ rendelkezik már elegendő érdekérvényesítő képességgel ahhoz, hogy saját érdekeit az ilyen kiélezett helyzetekben is érvényesíteni tudja.

Jegyzetek

1. Ennek összefoglalását lásd Bárdi Nándor: Szükség, mint esély. *Kommentár*, 2006/5, 54–58. p.
2. Az elkészült anyagok, viták hozzáférhetők a http://www.mtaki.hu/kulkapcsolati_strategia/honlapon (2007. július 20.), valamint a *Magyar Kisebbség* 2007 augusztusában megjelent tematikus számában. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=lsz&lapid=31>
3. Varga Imre: *Kisebbségből kisebbségbe. Beszélgetések áttelepült írőkkel*. Szombathely, Életünk, 1995. /Magyar Helikon, 5./

4. Öllös László: A Magyar Köztársaság Alkotmánya és a határon túli magyarok. *Fundamentum*, 10. évf. (2006) 3. sz. 26–43. p.
5. Uo.
6. Halász Iván: A határon túli nemzetzsákról való gondoskodás modelljei Kelet-Közép-Európában. In Halász Iván–Majtényi Balázs–Szarka László (szerk.): *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Budapest, Gondolat, 2004, 42–75. p.
7. Nagy Boldizsár: A szuverén határai. *Fundamentum*, 7. évf. (2003) 2. sz. 38–48. p.
8. Tóth, Ágnes (ed.): *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001*. Social Science Monographs. Boulder, Colorado, Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey 2005. /East European Monographs, No. DCXCVIII/; Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001; Sisák Gábor (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, 2001.
9. Majtényi Balázs: Mi lesz veled „bezzeggyerek”? Változóban a kisebbségi jogi szabályozás. *Fundamentum*, 9. évf. (2005) 3. sz. 109–120. p.
10. Az *Alkotmányos szerződésben az Unió értékei* cím alatt található „kisebbségi betoldás” az egyéni jogokra utal (1-2 cikk): „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”
11. A magyar kisebbségpolitikai teljesítményt a státustörvény kezdeti nemzetközi visszhangja értékelte a legkritikusabban. A későbbiek során, kivált a Velencei Bizottság állásfoglalása, illetve a nemzetközi összehasonlító elemzések alapvetően pozitív eredményei nyomán a kritikai hangnem enyhülni látszott. Halász Iván–Majtényi Balázs: Magyarország és a szomszédos államok státustörvényei. In Halász Iván–Majtényi Balázs–Szarka László (szerk.): *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004, 105–122. p.
12. Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram, 2004, 131–136., 139–140. p.; Halász Iván–Majtényi Balázs: A Magyar Köztársaság alkotmányának „nemzeti felelőségi klauzúljája” (Egy értelmezési kísérlet). In Halász–Majtényi–Szarka (szerk.): i. m. 93–104. p.; Öllös László: *A Magyar Köztársaság...*
13. A fogalmat Lőrincz Csaba definiálta a FIDESZ vezetőinek nemzetpolitikai felfogását reprezentáló kötetben: Németh Zsolt–Lőrincz Csaba–Orbán Viktor–Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika '88–'98*. Budapest, Osiris, 1997, 17. p.
14. Markó Béla és Kovács László 2002. szeptember 5-i találkozásáról kiadott nyilatkozatok alapján. *RMDSZ Tájékoztató*, valamint a *Népújság*, 2002. szeptember 6.
15. *Parlamentari vita a kettős állampolgárságról*. 2004. november 17. 1. p. www.magyarorszag.hu/popup.
16. Itt most nem kívánjuk a vonatkozó érvelést elemezni. Erre nézve lásd a www.kettosallampolgarsagmtaki.hu honlapon található elemzéseket, illetve Bárdi Nándor: A „mumusok” és a „kék madár”. In Haris T. Csaba (szerk.): *Magyar külpolitika az Európai Unióban*. [H. n.], Manfred Wörner Alapítvány, 2005, 32–58. p.
17. *Négy párti egyeztetést kér a miniszterelnök*. 2005. január 16. www.magyarorszag.hu/popup.
18. Gyurcsány Ferenc beszéde az MSZP(T)-beszéd című évindító rendezvényén, 2005. január 16-án. www.mszp.hu/index.
19. Magyar–magyar csúcs: először a hétköznapi fejlesztésekről. *Népszabadság*, 2006. december 14. 1. p.

20. Szarka László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. In Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Budapest, Ister, 1998, 9–12. p.; Szarka László: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. In uő (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*. Budapest, MTA, 2002, 17–30. p.; Szarka László: Elemzési szempontok a 20. század végi magyar nemzetfogalomhoz. In uő (szerk.): *Magyarország és a magyar...* 189–198. p.
21. Ha léteznek a kisebbségi intézmények, de azok csak a kulturális reprezentációt szolgálják és nem tényleges közösségi-társadalmi igényeket szolgálnak ki, akkor olyan, mintha nem is léteznének.
22. Ez zajlott le a moldvai katolikus falvakban a 19. század közepétől a román nemzetépítés hatásaként: a jobb módúak vagy a gyerekeik elrománosodtak; a századelő magyarországi modernizációja során Budapesten; a felföldi magyar nyelvű zsidósággal a polgári Csehszlovákiában.
23. Ezen alrendszerek közül a politikai érdekvédelem működésére lásd Kántor Zoltán: A kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000/3, 219–241. p.; a nyilvánosságra Papp Z. Attila dolgozott ki modellt: Papp Z. Attila: A kisebbségi nyilvánosság sajátosságai. In Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002, 189–206. p. Legátfogóbban a kisebbségi intézményrendszer sajátosságairól: Kiss Dénes: *Az erdélyi magyar civil szféráról*. <http://kissd.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=21&p=4597> (2007. július 20.).
24. Öllös László: A Magyar Köztársaság Alkotmánya és a határon túli magyarok. *Fundamentum*, 10. évf. (2006) 3. sz., 26–43. p.
25. Lásd a már említett *Nemzetpolitika-kötetet*, illetve vö. Németh Zsolt: *Magyar kibontakozás*. Budapest, Püski, 2002.
26. Kovács Éva–Csigó Péter: Európai integráció vagy/és kisebbségpolitika – a magyar–román alapszerződés sajtóvitája. In Sík Endre–Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, Nemzetközi Migrációs és Menekültügy Kutatóközpont, 2000, 252–278. p.
27. Szülőföld Program: A határokon túli (Kárpát-medencében élő) magyarság gazdasági alapjainak és társadalmi kohéziójának támogatását célzó lépések előkészítése, valamint ezek lehetséges kapcsolódási pontjainak bemutatása. <http://www.eokik.hu/publikaciok/MHT/szulofold.pdf> (2007. július 20.).
28. Horváth Gyula (szerk.): *Székelyföld*. Budapest, Dialog Campus, 2003, 454 p.; Uő (szerk.): *Dél-Szlovákia*. Budapest, Dialog Campus, 2005, 524 p. Ezen túl lásd Benedek József, Biró A. Zoltán, Bálint Blanka, Lelkes Gábor publikációit.
29. Horváth Gyula: A Kárpát-medence – európai makrorégió. In Kupa László (szerk.): *Globalitás – lokalitás*. Pécs, B and D Stúdió, 2005, 117–130. p.
30. Horváth Tamás–Ríz Ádám: *Kárpát-medencei magyarok támogatásának új lehetőségei az Európai Unióban*. <http://www.hidvegimiko.hu/vitaforum/vitairat.html> (2007. július 20.).
31. Ismertető az Apáczai Közalapítvány működéséről és döntéshozatali folyamatáról. <http://www.apalap.hu/letoltes/dontesieljarasrend.pdf> (2007. július 20.)
32. Lásd például a *Tér és terep* (I–V.) sorozatcímmel megjelent intézeti évkönyveket (http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/intezeti_evkonyvek.html [2007. július 20.]) vagy a 2006-ban *Kultúra világa* címmel közreadott intézményszociológiai felmérést, valamint a most folyó Kárpát-projekt vizsgálatot (http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/karpat_panel_2007.html).
33. *Magyar–magyar célok a határokon átnyúló területi együttműködési programokban*. Budapest, Adaptatio-M Kft, 2006. október, 58. p. A kutatás a határon túli magyarság körében 7 országban az EU-pályázatokon részt vevők tevékenységét, problémáit vizsgálta interjúkon keresztül. A kézirat publikálása folyamatban van.
34. Bárdi Nándor: *Szükség...*

35. Bugár Béla: *Olyan országban élek...* Pozsony, Kalligram, 2005.
36. Törzsök Erika (szerk.): *Szülőföld Program. A határokon túli (Kárpát-medencében élő) magyarság gazdasági alapjainak és társadalmi kohéziójának támogatását célzó lépések előkészítése, valamint ezek lehetséges kapcsolódási pontjainak bemutatása.* <http://www.eokik.hu/publikaciok/publikaciok.html>.

NÁNDOR BÁRDI – LÁSZLÓ SZARKA

CHANGES IN THE RELATIONS BETWEEN HUNGARY AND THE HUNGARIAN MINORITIES. MINORITY POLICY IN CENTRAL EUROPE AFTER EU-ENLARGEMENT

The authors deal with the creation of relationship of minority Hungarians living in Hungary and in the neighbouring countries, mainly in connection to the disputes of Hungarian national and supporting policy in the 1990s. The background of their topic was given by the elaboration of the part of the new strategy of national consciousness and national politics pertaining to foreign affairs initiated by the Ministry of Foreign Affairs.

The study clears up the characteristics of Hungarian national consciousness, outlines the changes of Hungarian national politics and the policy of Hungarians of the last years.